

De Geschiedenis van Westzaan opnieuw beschreven

Deel 13

door WILLEM TIP

De Zaanse molens

Voor de industrie biedt de Zaanstreek een aantal onmiskenbare voordelen. Er zijn geen gilden met allerlei strakke reglementen, de lonen liggen lager, er is ruimte, schepen kunnen in het waterrijke gebied vrijwel overal komen. Vanaf het begin past men windkracht toe waar dat maar even mogelijk is. Molenbouwers zijn van oudsher in het Noorderkwartier aanwezig. De techniek voor de bewerking van allerlei nieuwe grondstoffen ontwikkelt zich daardoor snel. De houtzaagmolen met een krukas als aandrijving van de zagen is al voor de eeuwwisseling beschikbaar. Andere soorten molens volgen snel. Aanvankelijk blijken molens vooral goed bruikbaar voor het zagen van hout, het slaan van plantaardige olie, het maken van grauw of blauw pakpapier en het slaan van hennepvezels voor de scheepsbouw. De eerste Zaanse industrieën richten zich op deze producten. Later volgen talrijke andere toepassingen van windkracht. Molens beheersen al spoedig in de gehele Zaanstreek de einder. Daarbij groeperen zich bepaalde soorten molens wel in bepaalde dorpen. De industrie heeft haar voorkeuren, hetzij door de makkelijke aanvoer (hout, oliehoudende zaden), hetzij

draaien. De eerste houtzaagmolen van de Zaanstreek verschijnt heel spoedig daarna in 1596. Het is De Juffer. Ze vindt een plek aan de Oostzijde in Oost - Zaandam. Na deze eersteling gaat de ontwikkeling snel. Het onderhoudsgevoelige vlot wordt snel ingewisseld voor een stabiel onderstel. De karakteristieke, volledig houten paltromolen ontstaat. Die kan evenals de molen van Cornelis Corneliszoon in zijn geheel op de wind worden gekruid. Hij

Het hout heeft men nodig voor de snelle groei van de stad. Het is bovendien regelmatig en beter dan het handgezaagd hout dat het Amsterdamse houtzagersgilde levert. Het hoeft minder te worden bijgewerkt. Het Zaanse hout ondergraaft echter wel de positie van het Amsterdamse.

Sinds jaar en dag bewaakt het houtzagersgilde zijn product en de arbeidsvoorwaarden van zijn leden. Dat biedt zekerheid en voorkomt oneerlijke concurrentie. Nieuwe ontwikkelingen worden echter ook tegengehouden, langer dan nodig is.

Het Amsterdamse houtzagersgilde heeft veel invloed in het stadsbestuur. Tientallen jaren weet het te voorkomen, dat Amsterdam houtzaagmolens gaat bouwen zoals de Banne. Pas in 1631 breekt het Amsterdamse stadsbestuur de tegenstand. Amsterdam gaat op zijn wallen ook houtzaagmolens bouwen. Uiteindelijk verschijnen er tachtig. Ruimte voor meer molens is er niet. Tegelijk verbiedt het stadsbestuur de invoer van gezaagd hout uit de omgeving. Deze regel dient de nieuw gebouwde molens van afzet te voorzien. De Amsterdamse vraag blijft echter de hele zeventiende eeuw aanzienlijk groter dan het eigen aanbod. Tot ver na 1700 vindt de Zaanse houtzagerij binnen de Amsterdamse muren haar belangrijkste klanten.

Zaanse houtveilingen

De eerste tientallen jaren kopen de Zaanse houtzagers hun boomstammen nog in Amsterdam. Daar is de stapelmarkt. Daar kan gekeurd en vergeleken worden. Daar vinden ook de grote houtveilingen plaats. Na 1650 ziet de Zaanse houtverwerkende

industrie echter kans, zich voor een deel van de Amsterdamse stapelmarkt los te maken. Vooral het eikenhout uit Duitsland wordt niet meer eerst in Amsterdam aangeboden. De vloten met Rijs hout varen steeds vaker door naar de Zaanstreek, rechtstreeks naar de plaats waar ze verwerkt worden.

Wagenschot

De vloten zijn groot en onhandelbaar. De afmetingen lopen op tot 250 x 50 meter. Soms is er een bemanning van driehonderd tot vierhonderd koppen aanwezig om het vlot op zijn bestemming te brengen. Hoe sneller het vlot op zijn plaats is, hoe beter. De Banne groeit stilaan uit tot een stapelmarkt voor Rijs hout. In West - Zaandam en bij de Westzaner Overtoom worden de vloten gebroken en geveild. De verwerking van het eikenhout vindt vervolgens plaats in de nabij staande molens. Alles met zo weinig mogelijk tijdverlies en tegen zo laag mogelijke kosten. Het zagen van eiken wagenschot, onder andere voor kostbare binnenbetimmeringen wordt een belangrijke bedrijfstak. Veel wagenschot vindt zijn afzet in het buitenland, in het bijzonder in Engeland.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw stijgt het aantal Zaanse veilingen gestaag. Het hoogtepunt ligt in de eerste helft van de achttiende eeuw. In de jaren 1705 - 1740 telt men ieder jaar twintig tot dertig houtveilingen. De West - Zaanse houtveilingen vinden plaats in taveernen rond de Dam. De Westzaanse veilingen in 'De Verdwaalde Boer' bij de Westzaner Overtoomsluis.

door bijvoorbeeld schoon water (papier). Naast de molenindustrie ontwikkelen zich in de Gouden Eeuw overigens ook andere, niet gemechaniseerde takken van bedrijf, zoals de scheepsbesluitbakkerij in Wormer en de blekerij van eenvoudige linnen stoffen in Oostzaan. De windmolens zullen echter tot ver in de negentiende eeuw het gezicht van de Zaanstreek bepalen.

Houtzagerij

Cornelis Cornelisz van Uitgeest bouwt in 1592 als eerste een houtzaagmolen met een krukas. Hij plaatst zijn molen op een vlot. Hij is daardoor eenvoudig op de wind te

staat echter wel op het land. In 1630 herbergt de Zaanstreek al 53 houtzaagmolens. Daarvan staan er 16 in Westzaan, Koog, Zandijk en Wormerveer. Langs de dijsloot in Westzaan - zuid, vlakbij het U en de Westzaner Overtoomsluis staan de houtzagers dicht aaneen gerijd. Op het hoogtepunt van de houtzagerij, het eerste kwart van de achttiende eeuw telt men er 12. De meeste daarvan zijn paltromolens.

Het Amsterdamse houtzagersgilde

In Amsterdam ziet men de ontwikkelingen in de Banne met gemengde gevoelens aan.